

ФІЛОСОФСЬКА ОНТОЛОГІЯ

УДК 1.125

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2020.4.1>

Гуйван Петро Дмитрович

кандидат юридичних наук, заслужений юрист України,
професор

Полтавського інституту бізнесу

вул. Сінна, 7, Полтава, Україна

ORCID ID: 0000-0003-3058-4767

**ЧАС ЯК ЕЛЕМЕНТ ПРОЯВУ РУХУ СОЦІАЛЬНОГО БУТТЯ.
СУТНІСТЬ ТЕМПОРАЛЬНОГО ОПОСЕРЕДКУВАННЯ ЮРИДИЧНИХ ЯВИЩ**

Статтю присвячено дослідженню питання про наукове сприйняття темпоральних вимірів різних за сутністю і змістом юридичних явищ, що відбуваються та опосередковуються правом у суспільстві. Воно вельми актуальне, бо пізнання подій, що відбуваються поруч, їхнього місця в темпоральному плинові означає усвідомлення не лише буття, але й сутності самої особи в навколишньому просторі. З метою проведення аналізу проблематики, висхідною є теза, що обстоюється автором, за якою усі види конкретної життєдіяльності держави, організації і кожної особистості протікають у часі. Саме через темпоральні регулятори відбувається належне опосередкування процесів, спрямованих на поступальний рух суспільства. З кожним періодом, що спливає, збільшується щільність подій, які минули, зростає потік інформації, що усвідомлюється та щоразу переоцінюється. Наголошується, що часові перцепції загалом оцінюються з двох основних концептуальних способів пізнання часу – філософського та наукового. У роботі вивчено головні засадничі положення цих напрямів. Водночас вони не протиставляються, а, на переконання автора, доповнюють інший спосіб пізнання. Ця загальна характеристика наукових спроб усвідомити темпоральний перебіг, максимально пов'язати його із зміною подій та станів матеріальних об'єктів та відносин, що відбуваються. Досліджено підхід наукової теорії класичної механіки, згідно з якими простір і час є незалежними від матерії сутностями – субстанціями. З позиції цієї концепції абсолютний час у своєму перебігові не може бути змінений. Також вивчено постулати реляційної концепції, котра визначає час як відносне явище, що встановлює співмірність між різними подіями. У роботі зроблено висновок, що остання більш вірно відтворює реальний стан часового перебігу явищ у просторі. Але, виходячи з більшого прагматизму та зручності користування, наукова концепція абсолютного часу і пов'язаний з ним механізм широко застосовується в системах прикладних наук, в тому числі, юриспруденції.

Ключові слова: абсолютний час, субстанція, філософське пізнання часу.

Вступ. Питання часу та тривалості тих чи інших юридично значимих діянь займає в правовій науці виключно важливе місце. Воно є однією з головних тематик наукової рефлексії, бо саме із темпоральними вимірами різних за сутністю і змістом юридичних явищ суттєвим чином залежить сама природа опосередковуваних правом суспільних відносин. Час у житті людини має особливе значення. Пізнання подій, що відбуваються поруч, їхнього місця в темпоральному плинові означає не лише усвідомлення буття, але й сутності самої особи в навколишньому просторі. Відтак безспірно, що часова проблематика має істотне значення в нашому житті. Час – це загальна форма зміни станів матеріальних об'єктів, яка полягає в тому, що кожен стан являє собою певну ланку процесу (або процесів), що здійснюється в системі, і що знаходиться в певних кількісних відносинах до інших станів, складаючи ту чи іншу частину процесу [1, с. 8]. Питання «що таке час, який зміст цього явища» здавна цікавили науковців,

починаючи від представників філософського спрямування і, закінчуючи апологетами класичної та релятивістської фізики: всі вони намагалися зрозуміти сенс часу, усвідомити його природу та сутнісні властивості. На жаль, юридична наука наразі недостатньо приділяє уваги даному питанню.

Мета та завдання. На сучасному етапі розвитку ринкової економіки відбувається прискорення соціально-економічних взаємодій, що безумовно, значно підвищує цінність часу в розвиткові та оновленні суспільних процесів. Все це відбувається на тлі поглиблення проблем незворотності реформ, які неодноразово засвідчували дієвість правила: процес розвитку суспільства прямо пропорційний цінності часу як важливого фактору ефективності поступу. Дійсно, будь-яка система забезпечення соціального порядку завжди є організованою в часі. Відтак усі види конкретної життєдіяльності держави, організацій і кожної особистості протікають у часі. Саме через темпоральні регулятори відбувається належне опосередкування процесів, спрямованих на поступальний рух суспільства. При цьому кожен елемент у даній системі реалізує свої функції, виконуючи відведену йому роль, в межах встановлених часових координат, які визначають соціально значимі інтервали. Це необхідно, аби суспільний розвиток відбувався в установленому ритмі, що відповідає завданням науково-технічного прогресу і, зрештою, конкретним запитам людей. Дослідження сутнісних підходів щодо ефективності взаємодії учасників цивілізаційного поступу, яка, зрештою, визначає сутність, квінтесенцію часу, зокрема, в царині правовідносин, є метою цієї наукової статті.

Методи дослідження. Між тим зазначена тема дуже актуальна, це пояснюється передусім тим, що час відноситься до переліку фундаментальних загальних категорій, які мають визначальне, формуюче методологічне значення для реального розуміння існуючих у всесвіті взаємозв'язків та співвідношень дійсності та пізнання. Адже з кожним періодом, що спливає, збільшується щільність подій, які минули, зростає потік інформації, що усвідомлюється та щоразу переоцінюється, як суспільством, так і кожною особистістю. Це спонукає періодично ставити на порядок денний питання про значення часу, його роль та прояви в оточуючій реальності. Час є тим всеохоплюючим чинником, який дозволяє здійснити сутнісний зв'язок подій і явищ, що відбуваються у просторі, надавши їм належної перцепції щодо їхнього місця у системі взаємодій різних явищ конкретного буття. Як стверджував свого часу Фалес Мілетський, наймудрішим є час, бо він розкриває все. Усвідомлення подій, що відбуваються в часі, означає пізнання буття як такого. Звичайно, дане питання є предметом дослідження філософської науки, але воно є актуальним для інших сфер пізнання. Власне, загальноновизнаними є два основні концептуальні способи пізнання часу – філософський та науковий. При цьому було би неправильним протиставляти один спосіб пізнання іншому, хоча певний елемент змагання тут присутній. Тож, вказаною проблематикою цікавляться і інші науки, у тому числі юридичні.

Результати. Досліджуючи сутність часу та його головні властивості, зазвичай першим із питань, що виникають, є таке: чи є час об'єктивним проявом реального матеріального світу, або, навпаки, він перебуває в площині суб'єктивного сприйняття, тобто, виступає як певне духовне явище. Час співвідноситься з іншими природними явищами та має свої особистісні характеристики в частині взаємодії різних темпоральних аспектів. Це значною мірою має значення для характеристики взаємин різних часових станів. Здавна в дослідницькому середовищі спостерігався певний не збіг між часом як явищем, що відбувається, та здатністю людини його усвідомлювати. Особливості темпоральної перцепції мають те значення, що перебіг часу робить у сприйнятті особи тривалим велику кількість перехідних миттєвостей, які не можуть не змінювати одна одну, у вічність ніщо не переходить, але сприймається нами як нинішнє у всій повноті, тобто, як власне час. Адже як нинішній стан явище постійно перебувати не може [2, с. 324]. У цьому якраз і полягає складність вивчення часу.

Дійсно, для подолання відвертих труднощів, що виникають в усвідомленні вказаних вище положень, необхідно відійти від стандартних матеріальних оцінок такого феномену як час. Так сучасна наука поділяє час на концептуальний та перцептуальний. Останній виражає сукупність набутих знань та досвіду, які виявляються достатньо адекватним відтворенням уявлень

про реальний час. Тоді як перцептуальний час розуміється як відображення реального часу в чутливому сприйнятті суб'єкта. Між цими іпостасями темпоральних проявів існує певний взаємозв'язок. Те, що сприймається в полі усвідомлення це лише «надводна частина айсберга», неприйнятну частину якого створюють приховані аспекти речей, що становить «плоть» суцього [3, с. 330, 352].

У різних галузях науки робляться спроби усвідомити темпоральний перебіг, максимально пов'язати його із зміною подій та станів матеріальних об'єктів та відносин, що перманентно відбуваються у навколишньому просторі. Скажімо, Засновник наукової теорії класичної механіки Ньютон у своїх працях зробив концептуальне припущення світу, що складається з простору і часу та матеріальних об'єктів, які рухаються в у просторі і часі. Ці два середовища виступають як величезна всеохоплююча сцена, на якій відбуваються дії – явища матеріального світу. Вказані явища є перехідними. Проте, навіть у разі їхнього зникнення, сцена залишається і на ній знову проявлятимуться інші об'єктивні реальності у своєму рухові. Простір і час є незалежними від матерії сутностями – субстанціями. Саме із усвідомлення взаємодії цих автономних чинників і постулюється загальний рух у всесвіті, що охоплюється початками субстанційної теорії часу. Водночас науковець оперує поняттям абсолютний час, яке визначає як явище, що існує саме по собі і по своїй сутності незалежно від взаємодії з чимось зовнішнім, яке спливає рівномірно та, інакше кажучи, має назву тривалості.

Абсолютний час у своєму перебігові не може бути змінений, та ж протяжність та той же стан відповідають властивостям усіх речей, незалежно від того, рухаються вони чи перебувають у спокої, а також безвідносно до швидкості руху природних тіл та їхнього положення стосовно одне одного. Основні положення класичної механіки стосовно відтворення перебігу абсолютного часу міцно закріпилися в прагматичному опосередкуванні різноманітних темпоральних явищ. Наразі воно практично ототожнюється з уявленням про реальний час. Відтак даний системоутворюючий механізм як адекватна ідея, спрямована на розуміння часу і простору, досить пристойно пояснює конкретні життєві ситуації та широко застосовується в прикладних сферах різних наук, у тому числі правових.

Натомість реляційна концепція визначає час як відносне явище, яке встановлює співмірність між різними подіями (від латинського *relativus* – відносний). За цього наукового підходу час не становить окремого самостійного явища, а є лише похідною від певних взаємин речей та процесів між собою. Залежно від обраного критерію відліку формується і зазначена система відносин. Однією з головних засад реляційної концепції часу позиціонується категорія одночасності. Один з класиків даної теорії Альберт Ейнштейн таким чином наочно проілюстрував її сенс: «Ми повинні звернути увагу на те, що всі наші судження, у яких час грає якусь роль, завжди є судженнями про одночасні події. Якщо я, наприклад, кажу «даний поїзд прибуває о 7 годині», це означає приблизно те, що вказівка маленької стрілки на моєму годиннику на 7 годину та прибуття поїзда суть одночасні події. Час подій – це одночасний з подією показ нерухомого годинника, який перебуває в місці події [4, с. 8, 10]. Однак поняття одночасності вже не буде застосовуватися, якщо спостереження буде вестися не з однієї координатної системи, а коли одна з них рухається стосовно іншої. Також слід враховувати так званий принцип несумісності горизонтів: різні суб'єкти не можуть мати ті самі ознаки в один і той же час [5, с. 206]. Попри відмінні висхідні точки відліку, вказані наукові підходи досить часто взаємодоповнюють одне одного.

Відповідно до парадигм реляційної наукової концепції – час то не певний «сам по собі» незалежний перебіг та не окреме незалежне явище – субстанція. Це конкретна властивість фізичного тіла та змін, які з ним відбуваються. Сучасна наука вже неодноразово доводила, що абсолютний час, який застосовується в різних галузях, не відповідає реальності. Ми можемо користуватися, як самим вказаним поняттям, так і похідними розрахунковими показниками, що витікають з нього, але обов'язково мусимо враховувати умовність відповідних побудов. Адже, як встановлено дослідниками даного питання, вже основний постулат Ньютонівської теорії, за яким перебіг часу за визначенням не залежить від характеру взаємодій тіл у просторі

та швидкості їхнього руху, підданий серйозній та обґрунтованій критиці. Той факт, що час у різних інерційних системах спливає не однаково, його зміни залежать від різних факторів, встановлено науковцями в межах проведених у площині даного дослідження експериментів.

Разом з тим, наукові уявлення філософії та фізичної науки про простір і час не можна вважати лише здобутками «чистої» фізики, вони, безумовно, мали значний вплив на інші сфери пізнання. Останнім часом в різних галузях суспільної, наукової діяльності та господарювання питання темпоральної організації набувають все конструктивнішого та глобального характеру. В процесі розвитку спеціальних наук відбувається більш широкий аналіз часу не лише з точки зору його фізичної інтерпретації як форми перебігу природних процесів. Проблема набуває міжгалузевого характеру та переходить на новий, якісно вищий рівень: виникають поняття соціального, психофізичного, біологічного, геологічного часу. І у кожній царині із застосуванням притаманних їй методологічних підходів з'являється потреба у визначенні сутності, ролі та призначення відповідних темпоральних категорій. Оскільки взаємодії у вказаних галузях діяльності мають правове оформлення, тобто набули характеру правовідносин, мусимо констатувати наявність методологічної гостроти питання часу і для юридичної науки. При цьому слід зазначити, що деякі з сфер регулювання, зокрема, ті, чий предмет знаходиться у царині макросвіту, досить задовільно користуються класичною моделлю щодо абсолютності та взаємної незалежності часу і простору, та зв'язків у межах систем, до яких воно входять.

Сьогодні однією з головних проблем є врахування великої кількості теоретичних та практичних напрацювань при побудові нової універсальної науково-пізнавальної концепції часу. Труднощі, зокрема, виникають, коли постає питання про необхідність охоплення єдиним інструментарієм просторово-часової проблематики в багатьох галузях, котрі мають специфічні не тільки об'єкти пізнання, а й методи їхнього дослідження [6, с. 38]. Саме визначення поняття часу завдяки його «невловимості», «невидимості» тощо завжди зустрічало серйозні труднощі. Дійсно, маємо констатувати наявність серйозних труднощів процесу пізнання часу. На перший погляд, здавалося б, час є повсякденна, значною мірою побутова категорія, яка є звичною та буденною у нашому житті. Однак більш прискіпливе його дослідження із виявленням характерних ознак і властивостей неодмінно наштовхується на очевидні складності: час не піддається детальному розглядові, подібно іншим властивостям предметів [7, с. 10].

Окремі дослідники навіть підкреслювали неможливість надання часові адекватного визначення чи емпіричного пояснення походження чи встановлення його сутності [8, с. 356-357], зводячи відразу аналіз до питання про послідовність подій, зміну та вимір часу. Але такий підхід притаманний для точних фізичних наук. Дійсно, при обчисленні та встановленні часових характеристик об'єкту у даних сферах дослідження є певні проблеми, позаяк наші уявлення про абсолютний час не узгоджуються з реальністю: час має набагато тісніший зв'язок з різноманітними чинниками, що обумовлюють існування тіл в просторі, ніж це зазвичай постулюється. Разом з тим для вирішення тих завдань, які ставить перед собою право, і зокрема цивільне, подібного темпорального уявлення цілком достатньо: саме абсолютний час та об'єктивні закономірності його перебігу опосередковують розвиток матеріальних правовідносин у суспільстві.

Однією з головних проблем, якою переймається наука, у тому числі і правова, є напрацювання єдиної системи обліку, виміру чи обчислення часу, котра б відповідала, по-перше, його реальному змістові, по-друге, була б досить зручною та універсальною для різних наукових спостережень. Зазначені дослідження темпоральних властивостей речей і явищ в межах прикладних галузей історично відбуваються в межах уявлень про час як абсолютне, однорідне явище, що має однакові параметри в усіх точках простору, тобто більш практично застосовуваної субстанційної концепції часу. За її основними ідеями абсолютний простір залишається всюди нерухомим та однаковим безвідносно до чогось зовнішнього, а час також існує самостійно в об'єктивному Всесвіті. Ця теорія відкидає будь-який зв'язок плину часу з особою людини, абсолютний час у своєму русі не може бути змінено, незалежно від зовнішніх обставин, час рівномірно спливає попри відмінності у стані, позиції чи русі об'єктів. Наведені

властивості, притаманні абсолютному часові, нізвідки не впливають, вони введені самими людьми та є аксіоматичними. Насправді оцінка темпоральних проявів з точки зору їхньої абсолютності з урахуванням рівномірності та однорідності часового перебігу незалежно від руху об'єктів системи, не відповідає дійсності, що переконливо довів Ейнштейн та його послідовники. Але підхід щодо застосування в науці абсолютного часу є досить поширеним, в першу чергу, з огляду на його раціональність, окремі реальні процеси зрештою досліджуються в науці саме за допомогою цього інструментарію.

Відтак маємо констатувати наразі серйозні відмінності у практичному використанні наукових концепцій часу різними галузями науки. Сьогодні більшість точних наук оперує поняттям «реального» часу, який концептуально обґрунтовується тією тезою, що час є нерівномірним, багатонаправленим, багатомірним та залежить від властивостей системи обліку і руху матерії. Причому такий підхід використовується не лише прихильниками теорії відносності Ейнштейна (це цілком зрозуміло, позаяк сама теорія постулює час як змінну величину, що залежить від низки чинників), а й дослідниками у класичній механіці. При зміні відстаней, маси, перемішень, характеру руху, іншими словами при зміні властивостей системи масштаб часу також змінюється. Величина часу безумовно залежить від конкретних відстаней та швидкостей всередині кожної інерційної системи, і в залежності від порядку та принципу вимірювання реальний час може суттєво відрізнятись від абсолютного. Дослідники, які не вважають ньютонівський абсолютний час адекватним сучасним вимогам до темпоральних способів опосередкування реального буття, у якості одного з основних з основних його недоліків зазначають усунення з процесу пізнання особи самого спостерігаючого суб'єкта. Це позбавляє можливості пізнання світу через особистий зв'язок з ним, що призводить до спотворення отриманого знання.

Втім, більшість прикладних наук не користується цими категоріями. Попри сприйняття факту часової відносності у просторі науковцями світу, все ж помилка при швидкостях інерційного руху, далеких від швидкості світла, досить незначна. При цьому, виходячи з більшої простоти абсолютного часу та зручності користування, пов'язаний з ним механізм широко застосовується в системах не надточних наук та побуті. Тож, абсолютний час доволі успішно використовується як найпростіша модель реального темпорального застосування.

З проведеного дослідження можемо зробити певні **висновки**. Через визначення сутності таких категорій, як простір і час, відбувається пізнання людиною світу. В більшості наук предметом дослідження часових характеристик є переважно основна властивість часу – тривалість. При цьому окремі концепції часу, в межах яких він досліджується, суттєві розрізняються, хоча вони відтворюють одні і ті ж події, що реально відбуваються. Філософія та інші науки упродовж багатьох століть не можуть однозначно виключити якусь із моделей, категорично вказавши на неприпустимість її положень. Але, виходячи з більшого прагматизму та зручності користування, наукова концепція абсолютного часу і пов'язаний з ним механізм широко застосовується в системах прикладних наук, в тому числі, юриспруденції. Абсолютний час доволі успішно використовується як найпростіша модель реального сприйняття часу, але при цьому слід розуміти умовність прийнятого застосування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Штейман Р.Я. Пространство и время. М.: Изд-во: М.: Физматгиз, 1962. 240 с.
2. Августин А. Исповедь. Пер. с лат. М.К. Сергеевко. М.: Ренессанс, 1991. 488 с.
3. Мерло-Понти М. Видимое и невидимое. Пер. с франц. О.Н. Шпарага. Минск: Логвинов, 2006. 400 с.
4. Эйнштейн А. К электродинамике движущихся тел. Собр. науч. трудов Т. 1. М.: Наука, 1965. С. 7-35.
5. Husserl E. Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie. Zweites Buch: Phänomenologische Untersuchungen zur Konstitution. Gesammelte Werke (Husserliana), Bd. IV. Den Haag, 1952. 483 p.

6. Абасов А.С. Пространство. Время. Познание. Баку, Элм, 1986. 122 с.
7. Подольный Р.Г. Освоение времени. Киев: Наукова думка, 1984. 144 с.
8. Соловьев В.С. Время. Энциклопедический словарь. Издатели Ф.А. Брокгауз и И.А. Эфрон, Т. VII, СПб., Семеновская Типолитография 1892. 494 с.

REFERENCES

1. Shteyman R.Ya. (1862). Prostranstvo i vremya. [Space and time]. Moskwa: Izd-vo: M.: Fizmatgiz, [in Russian].
2. Avgustin A. (1991). Ispoved. [Confession]. Per. s lat. M.K. Sergeenko. Moskwa: Rennans, [in Russian].
3. Merlo-Ponti M. (2006). Vidimoe i nevidimoe. [Visible and invisible.] Per. s frants. O.N. Shparaga. Minsk: Logvinov, [in Russian].
4. Eynshteyn A. (1965). K elektrodinamike dvizhushchihya tel. [On the electrodynamics of moving bodies]. Sobr. nauch. trudov T. 1. Moskwa: Nauka, [in Russian].
5. Husserl E. (1952). Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie. Zweites Buch: Phänomenologische Untersuchungen zur Konstitution. Gesammelte Werke (Husserliana), Bd. IV. Den Haag, [in German].
6. Abasov A.S. (1986). Prostranstvo. Vremya. Poznanie. [Space. Time. Cognition]. Baku, Elm, [in Russian].
7. Podolnyiy R.G. (1984). Osvoenie vremeni. [Mastering time]. Kiev: Naukova dumka, [in Russian].
8. Solovev V.S. (1892). Vremya. Entsiklopedicheskiy slovar. [Time. Encyclopedic Dictionary]. Izdateli F.A. Brokgauz i I.A. Efron, T. VII, Sankt-Pb., Semenovskaya Tipolitografiya [in Russian].

Guivan Petro Dmytrovych

Candidate of Legal Sciences, Honored Lawyer of Ukraine,
Professor
Poltava Institute of Business
7, Sinna str., Poltava, Ukraine
ORCID ID: 0000-0003-3058-4767

TIME AS AN ELEMENT OF MANIFESTATION OF THE MOVEMENT OF SOCIAL EXISTENCE. THE ESSENCE OF TEMPORAL MEDIATION OF LEGAL PHENOMENA

This article is devoted to the study of the scientific perception of temporal dimensions of different in nature and content of legal phenomena that occur and are mediated by law in society. It is very relevant, because knowing the events that take place nearby, their place in the temporal flow means awareness of not only being but also the essence of the person in the surrounding space. In order to analyze the problem, the ascending thesis is defended by the author; according to which all types of specific activities of the state, organizations and each individual take place in time. It is through temporal regulators that the processes aimed at the progressive movement of society are properly mediated. With each passing period, the density of past events increases, the flow of information that is perceived and re-evaluated increases. It is emphasized that temporal perceptions are generally evaluated from two main conceptual ways of knowing time – philosophical and scientific. The main basic provisions of these directions are studied in the work. In this case, they are not opposed, but, according to the author, complement another way of knowing. The general characteristic of scientific attempts to understand the temporal course is given, to connect it as much as possible with the change of events and states of material objects and the relations that take place. The approach of the scientific theory of classical mechanics is studied, according to which space and time are entities independent of matter – substances. From the standpoint of this concept, the absolute time in its course can not be changed. The postulates of the relational concept, which defines time as a relative phenomenon that establishes proportionality between different events, are also studied. The paper concludes that the latter more accurately reproduces the real state of the time course of phenomena in space. But, based on greater pragmatism and ease of use, the scientific concept of absolute time and the associated mechanism is widely used in systems of applied sciences, including jurisprudence.

Key words: absolute time, substance, philosophical knowledge of time.